

Stanisław Hadyna

Uniwersytet Rzeszowski

Historia i patriotyzm w dziedzictwie Bitwy Warszawskiej 1920 roku

Rok 2020 jest wyjątkowy pod względem przypadających rocznie historycznych wpisujących się w obchody jubileuszu 100-lecia odzyskania przez Polskę Niepodległości. Jednym z przejawów celebrowania tej ważnej dla Polski i Polaków rocznicy jest wydanie albumu przez Muzeum Niepodległości w Warszawie zatytułowanego *Bitwa Warszawska 1920*. Wydawnictwo to ukazuje dziedzictwo kulturowe w postaci dzieł sztuki, fotografii oraz odezwy związanych z wydarzeniem rozgrywającej się na przedpolach Warszawy bitwy stoczonej przez Wojsko Polskie z Armią Czerwoną w 1920 roku i stanowi wielki wkład w propagowanie i kultywowanie pamięci o tym bezprecedensowym w historii Polski i Europy wydarzeniu.

Wydawca, czyli Muzeum Niepodległości w Warszawie jako główny inicjator przedsięwzięcia, realizując swoją działalność statutową skierowaną do grona profesjonalistów, historyków, historyków sztuki, muzealników, bibliotekarzy czy archiwistów, a także osób zawodowo niezwiązanych z podejmowaną tematyką, wypełnia „lukę wydawniczą” z zakresu ukazywania historycznego dziedzictwa zarówno politycznego, wojskowego, jak i artystycznego, jakie dotychczas powstało na kanwie przełomowej w historii Polski Bitwy Warszawskiej 1920 roku.

Nie bez znaczenia na graficzny i tekstowy układ albumu pt. *Bitwa Warszawska 1920* miała szeroka współpraca podjęta z ogólnopolskimi ośrodkami naukowymi, bibliotekami, archiwami czy muzeami gromadzącymi i w miarę możliwości udostępniającymi swoje zbiory. Należy w tym miejscu wymienić przede wszystkim: Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum

Wojska Polskiego w Warszawie, Zamek Królewski w Warszawie, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie, Centralne Archiwum Wojskowe oraz Bibliotekę Jagiellońską w Krakowie.

Zabezpieczenie finansowe, bez którego żadna inicjatywa nie miałyby racji bytu, zostało przekazane na cel wydawnictwa albumu *Bitwa Warszawska 1920* przez Samorząd Województwa Mazowieckiego, co świadczy o dłuższej dojrzałości społecznej oraz kulturowej polskiej samorządności regionalnej, wpływającej na kształtowanie i budowę tożsamości historycznej wśród współczesnych Polaków.

Album zatytułowany *Bitwa Warszawska 1920* poprzedzony został dwujęzycznym, polsko-angielskim wprowadzeniem autorstwa dr. Tadeusza Skoczka, które zawiera podstawowe założenia prezentowanego wydawnictwa. Jako dyrektor Muzeum Niepodległości w Warszawie dr Tadeusz Skoczek przedstawił rys działalności naukowej i wydawniczej kierowanej przez siebie placówki, z uwzględnieniem przekazywanego do rąk czytelnika albumu *Bitwa Warszawska 1920*. Za pomocą licznych przykładów z dziedziny filmu, literatury, poezji, teatru oraz sztuk plastycznych, a więc rzeźby, malarstwa, grafiki oraz plakatu, a nawet komiksu skierowanego do najmłodszego grona odbiorców, ukazał przekrój dziedzictwa, które powstało w przeciągu 100 lat na kanwie wydarzenia historycznego, jakim była Bitwa Warszawska 1920 roku.

Uwzględniając kształtowanie się mitu zwycięskiego Naczelnika i pogromcy bolszewików w filmie i literaturze, jak również w prasie okresu międzywojennego, poprzez współczesne realizacje pomnikowe, przedstawiające rzeźbiarskie ujęcie legendarnego kapelana Wojska Polskiego – ks. Ignacego Skorupkę, a kończąc na aktualnym niemalże wydawnictwie komiksu autorstwa Henryka Jerzego Chmielowskiego pt. *Tytus, Romek i A'tomek w Bitwie Warszawskiej 1920*, zostały przedstawione zdobycze kultury dotyczące bezpośrednio wydarzenia sprzed 100 lat.

We *Wprowadzeniu* autor przedstawił przede wszystkim plejadę twórców kultury, reżyserów, literatów, poetów, grafików, plakacistów, malarzy, rzeźbiarzy, których twórczość nawiązywała do wydarzenia Bitwy Warszawskiej 1920 roku. Pozostawione przez nich dziedzictwo artystyczne i historyczne, stanowiące własność ośrodków naukowych, bibliotek, muzeów czy archiwów, zostało we współpracy z Muzeum Niepodległości w Warszawie przedstawione w postaci albumu pt. *Bitwa Warszawska 1920*, który jest nie tylko próbą ich szerszej popularyzacji i dokumentalizacji, ale przede wszystkim w wymiarze duchowym – gloryfikacji czynnych uczestników wiktoria warszawskiej 1920 roku oraz ich apologetów jako budowniczych mitu Cudu nad Wisłą oraz kreatorów idei państwowotwórczej.

Właściwa zawartość albumu *Bitwa Warszawska 1920*, składająca się z dzieł sztuki, fotografii oraz odez w poświęconych wydarzeniom zwycięskiej Bitwy Warszawskiej 1920 roku, została poprzedzona tekstami dwóch autorów, spośród których pierwszym był ks. Adam Gałuszkiewicz, były kapelan wojskowy, autor referatu pt. *Cud nad Wisłą* wydanego w Krakowie w 1930 r., natomiast drugim autorem był gen. Lucjan Żeligowski, którego tekst pt. *Wojna w Roku 1920* (wspomnienia i rozważania) ukazał się nakładem Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski w Warszawie w 1930 r.

Pierwszy z zaprezentowanych w albumie tekstów autorstwa ks. Adama Gałuszkiewicza rozpoczyna się od *Przedmowy*, w której autor przedstawił motywację napisania referatu przybliżającego okoliczności rozgrywającej się Bitwy Warszawskiej. Tekst został zaprezentowany publicznie na zebraniu Księży Prefektów w Krakowie 4 czerwca 1930 r. Autor w szczególny sposób zaakcentował religijny wymiar decydującego momentu bitwy o Warszawę w dniu 15 sierpnia 1920 r. przez nadzwyczajny wpływ Opatrzności Bożej związanej z przypadającym w tym dniu świętem Matki Boskiej Królowej Polski.

W 7 punktach ks. Adam Gałuszkiewicz przedstawił:

1.) w jak wielkim niebezpieczeństwie znajdowała się wówczas nasza ojczyzna; 2.) kto pomyślał wówczas o obronie z niebezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej; 3.) jak przygotowano plan rozstrzygającej bitwy; 4.) przeprowadzenie strategiczne planu rozstrzygającej bitwy; 5.) bitwa nad Wisłą; 6.) skutki tejże bitwy z punktu strategicznego; 7.) ocena tejże bitwy przez pisarzy naszych i zagranicznych.

W *Zakończeniu* ks. Adam Gałuszkiewicz podsumował dotychczasowe rozważania związane z przebiegiem działań militarnych oraz wskazał na wpływ „pomocy Bożej” w zwycięstwie wojsk polskich w bitwie nad bolszewikami. Ponadto uzasadnił słuszność tezy o nazywaniu zwycięskiej Bitwy Warszawskiej 1920 roku Cudem nad Wisłą, przywołując przykłady świadczące o nadnaturalnym charakterze odniesionego zwycięstwa. Autor zamieszczonego *Zakończenia* porównał zwycięstwo króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem, który powstrzymał zalew islamu na Europę, do zwycięstwa w Bitwie Warszawskiej, która uchroniła Europę od bolszewizmu, w wyniku czego Polska stała się przedmurzem chrześcijaństwa. Aspekt ten powinien, zdaniem autora, skłaniać każdego Polaka do pojmowania zwycięstwa w Bitwie Warszawskiej 1920 roku jako Cudu nad Wisłą.

Autorem drugiego tekstu pt. *Wojna w Roku 1920*, dotyczącego rozgrywających się wydarzeń militarnych w lipcu i sierpniu 1920 roku, był gen. Lucjan Żeligowski, który pod kątem strategii wojskowej przedstawił uwa-

runkowania personalne dowództwa polskiego, a wraz nimi topografię rozmieszczenia wojsk polskich oraz system obrony poszczególnych odcinków. Na kanwie doświadczeń wyniesionych z I wojny światowej, a zwłaszcza rozgrywających się walk między wojskami sprzymierzonych a wojskami państw „centralnych” na froncie zachodnim, gen. Lucjan Żeligowski przedstawił stan obrony poszczególnych odcinków wyznaczonych przez Sztab Generalny, na którego czele stanął gen. Tadeusz Rozwadowski.

Według autora tekstu pt. *Wojna w Roku 1920* zasadnicze znaczenie w powstrzymaniu wroga oraz przejściu do kontrataku miała obrona Warszawy skoncentrowana głównie na kierunku twierdza Modlin–Zegrze, działanie 5. armii polskiej dowodzonej przez gen. Władysława Sikorskiego, operującej na kierunku Mława–Ciechanów–Pułtusk, oraz ubezpieczenie południowego odcinka frontu, z którego miało nastąpić frontalne uderzenie na tyły wojsk sowieckich oparte na linii rzeki Wieprz.

W drugiej części tekstu, opatrzonej tytułem *Faktyczny przebieg wypadków*, gen. Lucjan Żeligowski w 4 punktach przedstawił czterodniowy zakres walk między wojskami polskimi a wojskami sowieckimi w dniach 13, 14, 15 i 16 sierpnia 1920 roku. Gen. Lucjan Żeligowski, uwzględniając przebieg wypadków wchodzących w skład Bitwy Warszawskiej 1920 roku, przedstawił następujący bieg wydarzeń z uwzględnieniem działań militarnych w przeciągu czterech kulminacyjnych dni.

W pierwszym dniu ofensywy, 13 sierpnia 1920 r., nastąpił atak wojsk sowieckich na Radzymin, który stanowił decydujący i rozstrzygający moment w działaniach wojsk nieprzyjacielskich dowodzonych przez gen. Michała Tuchaczewskiego. Analizując położenie strategiczne i stosunek sił wojsk polskich i sowieckich, autor tekstu uznał dzień 13 sierpnia 1920 r. za spóźniony w kontrakcji, zwłaszcza na północnym odcinku frontu, gdzie 5. armia dowodzona przez gen. Sikorskiego zmuszona została zająć pozycje obronne na linii rzeki Wkry, co odbywać się miało również w oparciu o twierdzę Modlin jako punkt koncentracji wiążącej siły wroga, a tym samym odciążającej kierunek ataku na Warszawę.

W drugim dniu działań wojennych, 14 sierpnia 1920 r., nastąpiło rozwinięcie działań operacyjnych sił wroga, głównie w oparciu o 16. armię sowiecką, która nawiązała kontakt z całością warszawskiego przedmościa oraz rozpoczęła zmasowaną koncentrację sił na skrzydle północnym. Podstawowym kierunkiem ataku wojsk sowieckich był Radzymin, którego strategiczne znaczenie, zdaniem gen. Żeligowskiego, ograniczało się jedynie do punktu geograficznego pozbawionego wartości taktycznej. Zdaniem gen. Żeligowskiego zasadniczym zakresem polskich działań strategicz-

nych z punktu obrony Warszawy było obsadzenie niemieckich linii okopów, zwłaszcza w okolicach Wólki Radzywińskiej, co miało podstawowe znaczenie dla umocowania się taktycznego oraz przygotowania do ewentualnego kontrataku w kierunku nie na Radzimin, ale na Mokre. Jak relacjonuje gen. Władysław Sikorski, sytuacja dowodzonej przez niego 5. armii z 14 na 15 sierpnia 1920 r. była wobec ofensywy wojsk sowieckich zastraszająco zła, co znalazło odzwierciedlenie w słowach gen. Sikorskiego, który opisując po latach te wydarzenia, zamieścił informację, że nawet „na tyłach rozpoczęła się panika”. Zdaniem opisującego sytuację 5. armii gen. Żeligowskiego kierunek natarcia wojsk sowieckich skoncentrowany został na Jabłonnę, co doprowadziło do wysłania patroli oficerskich wchodzących w skład 5. armii gen. Sikorskiego w kierunku Beniaminowa celem zbadania sytuacji w kończącym się drugim dniu ofensywy pod Warszawą.

Trzeci dzień, 15 sierpnia 1920 r., stanowił kulminację działań militarnych na odcinku warszawskim, za który odpowiedzialna była 1. armia gen. Hallera. Od wczesnych godzin rannych trwała walka, w wyniku której wojska sowieckie zostały wyparte z Kątów Węgierskich i Józefowa, co wpłynęło w decydujący sposób na morale żołnierzy. Według gen. Żeligowskiego spowodowało to, że około godziny 13 wojska polskie zajęły Mokre i doprowadziły do powstrzymania kontrataków wojsk sowieckich. Rezultatem zaciętych walk z sowietami była utrata ich zdolności do ofensywy, co w konsekwencji wymusiło przejście do obrony przez 16. armię sowiecką. Na podstawie rozważań strategicznych przeprowadzonych przez gen. Lucjana Żeligowskiego 15 sierpnia 1920 r. 5. armia gen. Sikorskiego odniosła duże sukcesy na całym powierzonym do obrony odcinku. Na prawym skrzydle zostały odbite forty Miękoszyn oraz Toruń, wchodzące w skład umocnień twierdzy Modlin, w centrum – linia rzeki Wkry, natomiast na lewym skrzydle oddziały kawalerii dowodzonej przez gen. Karnickiego z grupy gen. Krajowskiego zdobyły Ciechanów, gdzie została zniszczona radiostacja należąca do 4. armii sowieckiej, dzięki czemu polscy kryptolodzy złamali szyfry, umożliwiając tym samym odczytywanie depesz wojskowych między sowieckimi zgrupowaniami taktycznymi. W wyniku analizy pola walki 15 sierpnia 1920 r. odniesione sukcesy 5. armii gen. Sikorskiego nie miały decydującego wpływu na losy Warszawy. Według oceny gen. Żeligowskiego w dniu 15 sierpnia 1920 r. wojska sowieckie nie dysponowały już żadnymi rezerwami, 5. armia gen. Sikorskiego walczyła z zaledwie 5 dywizjami sowieckimi, a sytuacja strategiczna Warszawy była dobra, co spowodowane było walecznością 1. Armii gen. J. Hallera i przygotowywanym uderzeniem znad Wieprza. Przesłanki te skłoniły gen. Żeligow-

skiego do stwierdzenia jakoby wpływ działań 5. armii gen. Sikorskiego były nacechowane „zbagatelizowaniem obrony” oraz „przedwczesnym atakiem”, co wpłynąć miało na jej brak zdolności operacyjnych wobec mocniejszego uderzenia 4. armii sowieckiej.

W czwartym dniu, czyli 16 sierpnia 1920 r., w dalszym ciągu następowało zdaniem gen. Żeligowskiego na odcinku warszawskim powstrzymywanie wojsk sowieckich, co w konsekwencji po raz pierwszy spowodowało odciążenie odcinka warszawskiego przez działania taktyczne 5. armii gen. Sikorskiego. Krytyczna, a jednocześnie negatywna ocena zaprezentowana przez gen. Żeligowskiego na temat działań taktycznych 5. armii była podyktowana przede wszystkim koniecznością maksymalnego związania sił sowieckich na północnym odcinku frontu, co stało w sprzeczności z dowództwem 5. armii oraz jej błędnym działaniem w zakresie przedwczesnego i niewłaściwego frontального ataku na pozycje 15. armii sowieckiej. Zdaniem gen. Żeligowskiego 5. armia nie odegrała „roli pierwszorzędnej”, ponieważ podstawy założenia strategicznego, w jakim znajdował się związek taktyczny pod dowództwem gen. Sikorskiego, oraz tereny, na którym 5. armia operowała, stały w sprzeczności z ogólnym planem zakładającym frontalne uderzenia Naczelnego Wodza znad rzeki Wieprz. Potwierdzeniem tego założenia był plan Sztabu Generalnego z 6 sierpnia 1920 r., który zakładał, aby na północnym odcinku jak najdłużej utrzymywana była obrona oraz dotrwanie do ostatniej chwili, czyli momentu przełomowego w całej operacji. Dopiero wówczas zgodnie z rozkazem Naczelnego Wodza nastąpić miało ofensywne „współdziałanie wojsk odcinka północnego (...)”. Ostateczną konstatacją gen. Żeligowskiego było stwierdzenie, że: „Warszawa została uratowana dzięki wygranej pod Wólką, Mokrem i Radzyminem. Sądzę, że historia należy ocenić tutaj rolę 1-ej armji, która, bez względu na swoje osłabienie, bez względu na zły stan umocnień i inne braki, potrafiła swoje zadanie wypełnić”.

Właściwa część albumu pt. *Bitwa Warszawska 1920*, zawierająca przegląd historycznego dziedzictwa kulturowego w postaci malarskich dzieł sztuki, plakatów oraz fotografii dokumentujących przełomowe wydarzenia Bitwy Warszawskiej 1920 r., rozpoczyna się od malarskiej twórczości Wojciecha Kossaka obrazem pt. *Środkowa część tryptyku „Wizja Wojska Polskiego”*. Obraz ten reprezentuje przedstawienie historyczne w postaci przemierzającej się kolumny wojsk polskich pozdrawiających Józefa Piłsudskiego. W obrazie Wojciech Kossak w bardzo dobry sposób uchwycił ruch kolumny wojsk polskich poprzez ekspresję i dynamizm poruszających się żołnierzy skontrastowanych ze statyczną postacią Józefa Piłsudskiego siedzącego na koniu i patrzącego w dal.

Wszystkie malarskie dzieła sztuki, których reprodukcje zamieszczone zostały w albumie pt. *Bitwa Warszawska 1920*, zasługują na uwagę pod kątem krytyki artystycznej, jak również wnoszą nieocenione dziedzictwo historyczne, zwłaszcza w kształtowaniu się tożsamości obywatelskiej i patriotycznej Polaków okresu międzywojennego. Nie sposób szczegółowo opisać pod względem ideowym wszystkie zamieszczone w albumie dzieła malarskie, plakaty oraz fotografie, co skłania mnie do wymienienia nazwisk wybranych autorów, które stanowią same w sobie rozpoznawalną dla współczesnego Polaka „markę” warsztatu malarstwa historycznego oraz plakatu, świadcząc o wysokim poziomie prezentowanych treści.

Wśród malarzy i plakacistów chciałbym zwrócić szczególną uwagę m.in. na: Wojciecha Kossaka, Zdzisława Jasińskiego, Kazimierza Mańkowskiego, Jerzego Kossaka, Michała Bylinę, Mikołaja Wisznickiego, Stanisława Kaczor Batowskiego, Stanisława Haykowskiego, Wacława Boratyńskiego, Kajetana Stefanowicza, Zygmunta Kamińskiego, Kamila Mackiewicza, Edmunda Bartłomiejczyka, Władysława Jarockiego, Władysława Skoczylasa, Aleksandra Grzybowskiego oraz Wiktora Deniego.

Wśród znanych autorów zdjęć dokumentujących wydarzenia Bitwy Warszawskiej 1920 r., jak również główne osobistości ze świata polityki oraz wojskowości, należy wymienić m.in. Witolda Pikiela, Saryusza Wolskiego, Jana Głogowskiego, Leona Folberta, Wacława Żylińskiego, Wacława Rokosza czy Leontynę Tulimowską.

Album pt. *Bitwa Warszawska 1920* stanowi niewątpliwie ważną pozycję wydawniczą nie tylko dla profesjonalistów zajmujących się zawodowo historycznymi oraz artystycznymi wartościami wynikającymi z pozostawionego dziedzictwa kulturowego i narodowego powstałego na kanwie Bitwy Warszawskiej 1920 r., ale zawiera także wartości duchowe całego Narodu, obligując jednocześnie do kontynuacji spuścizny twórców wiktorii warszawskiej w przekazywaniu idei wolności przyszłym generacjom Polaków.

Stanisław Hadyna

Bitwa Warszawska 1920: dzieła sztuki – fotografie – odezwy. Album pod red. Tadeusza Skoczka, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Warszawa– Proszówki 2020, ss. 256.